

ELŐSZÓ

Nem könnyű feladat a „zsarnokságról” írni, hiszen a téma és a fogalom is évezredek óta erősen túlterhelt. Ezért nem is vállalkoztam semmiféle extenzív áttekintésre, hiszen az nyilvánvalóan kudarchoz vezetett volna. Még arra sem törekedtem, hogy az antik türanniszelméletekről írjak összefoglalást, hiszen az is meghaladná a könyv kereteit. Az alapvető kézikönyv a mai napig Helmut Berve hatalmas, kétkötetes monográfiája, a *Die Tyrannis bei den Griechen*, amelynek teljes második kötete (majd nyolcszáz oldalon) gyakorlatilag nem egyéb, mint a görög türanniszra vonatkozó források szisztematikus gyűjteménye. Berve először helyileg és kronológiailag rendszerezi a történetileg létrejött türanniszokat (nemcsak a görög anyaországban, hanem Magna Graeciában is), majd feldolgozza a görög filozófiában, történetírásban, retorikában, drámairodalomban és az irodalom egyéb műfajában létrejött türanniszelméleteket és türannoszképeket, nemcsak az archaikus és a klasszikus, hanem a hellenisztikus és a római korban is. A jelen könyv közvetlen témájához (tehát a Kr. e. IV. század türanniszelméleteihez és türannoszképeihez) körülbelül négy összefoglaló fejezet

tartozna az első kötetből,¹ és „mindössze” egy hatoldalas forrásfelsorolás a másodikból,² utóbbinak három fő témája a következő: 1. általános viszonyulás a türanniszhoz; 2. a türannoszképek; 3. a türannosz „átnevelésére” fordított fáradozások. Akit a téma extenzíven vagy akár intenzíven érdekel, azt Berve könyve minden tekintetben kielégíti, sőt további olvasásra és a források alaposabb megismerésére ösztönzi.

Akit viszont elsősorban a türanniszra vonatkozó *államformatani és alkotmányjogi* kérdések foglalkoztatnak, kimeríthetetlen tárházát találhatja a témának a hatalmas Szókratész-, Platón-, Arisztotelész- (valamint Polübiosz- és Cicero-) bibliográfiákban, amelyek részletesen elemeznek olyan agyontárgyalt problémákat, mint az államformák körforgása, a „jó és a rossz” alkotmányok (köztük a türannisz), a kevert alkotmányforma és a „jó türannosz” elméletei.³

A türannisz és a monarchia elméleteiből később kinövő *abszolút uralom* témaköre viszont már nemcsak az antik, a középkori, a reneszánsz, a kora újkori, az újkori és a legújabb kori elméletírókat, történetírókat, filozófusokat stb. foglalkoztatta, hanem az irodalom legnagyobb alakjait, így például Dantét is (*De Monarchia*, 1318). A legújabb korban az abszolutizmust már nem is a hagyományos kezekben belül tárgyalják, hanem az úgynevezett *totalitarizmussal* foglalkozó filozófusok, szociológusok, politikai írók stb. tanúsítanak iránta ki nem hunyó érdeklődést.

¹ Berve, Helmut: *Die Tyrannis bei den Griechen*. I. München, 1967, 343–373 (a továbbiakban: Berve, Helmut: *Die Tyrannis bei den Griechen*).

² Berve, Helmut: *Die Tyrannis bei den Griechen*, II. 695–701.

³ A könyvemhez használt Szókratész-, Platón- és Xenophón-bibliográfiát lásd a könyv végén. Arisztotelész *Politikája* Xenophón halála után íródott, ezért nem szerepel az arisztotelészi politikaelméletre vonatkozó szakirodalom a *Válogott bibliográfiában*.

A XX. századi irodalomból kiemelkednek Hannah Arendt, Leo Strauss, Karl Popper és Michel Foucault művei,⁴ de a modern hatalomelmélettel foglalkozó írások is szinte kivétel nélkül érintik a kérdést.⁵

A felsorolásból is látható, hogy a „zsarnokság” kimeríthetetlen, az ókortól napjainkig töretlenül népszerű és aktuális probléma. Feldolgozását – a téma nagysága mellett – ráadásul az is nehezíti, hogy szinte nincs olyan görög filozófus, történetíró, rétor, aki ne mondta volna el a véleményét a kérdésben. Sőt, vannak olyan jelentős kutatók is,⁶ akik szerint lényegében az egész görög politikaelmélet meghatározó témája az egyeduralkodó volt, hiszen a klasszikus politikaelmélet maga is az athéni demokráciára adott válaszokból nőtt ki. Minden valamirevaló író (filozófus, rétor, történész stb.) írt ugyanis a kérdéstről, és mindegyik korlátozandónak tartotta a demokráciát, csak nem egyforma mértékben: lényegében ebből fakad elméleteik különbözősége is.⁷ Természetesen ennek a tárgyalása is meghaladta volna a könyv kereteit.

Ezért számos problémát kellett figyelmen kívül hagynom. Nem tértem ki *részletesen* Xenophón életművére, de még a *Hierón*nak az életműben betöltött szerepére sem, ezzel kapcsolatban egyébként is bizonytalan a szakma ítélete.

⁴ A türannisszal, illetve a totalitarizmussal foglalkozó műveik felsorolását lásd a *Válogatott bibliográfiában*. Könyvemben ezen szerzők gondolataival csak érintőlegesen foglalkozom.

⁵ Az ókori türannissz és a modern totalitarizmus összevetéséről lásd: Koivukoski, Toivo – Tabachnick, David E. (eds.): *Confronting Tyranny: Ancient Lessons for Global Politics*. Lanham Md., 2005.

⁶ Így Sinclair, Thomas A.: *A History of Greek Political Thought*. London, 1951 (a továbbiakban: Sinclair, Thomas: *A History of Greek Political Thought*).

⁷ Ober, Josiah: *Political Dissent in Democratic Athens. Intellectual Critics of Popular Rule*. Princeton, 1998.

Csak vázlatosan írtam a történetileg létrejött türanniszokról és a ténylegesen hatalomra jutott türannoszokról, és nem részleteztem az államforma történeti és elméleti változatait (mivel ezt már mások több helyütt, jól és kimerítően megtették). Végül pedig még csak kísérletet sem tettem Platón és Arisztotelész ide vonatkozó fejtegetéseinek az áttekintésére, csak utaltam rá ott, ahol feltétlenül szükséges volt. (Rendkívül hatásos lehetett volna például a platóni és a xenophóni türannoszkép részletes összehasonlítása, ám ezt mások, így Erwin Schar, Gerhard Heintzeler, Jean Luccioni, valamint néhány Xenophón-monográfia szerzője is megtette már.⁸)

Ha nem akartam belebukni a grandiózus vállalkozásba, egyetlen lehetséges út állt előttem: kiválasztottam néhány izgalmas és számomra fontos kérdéskört, ezek újragondolásával én is mondhattam valami újat. Könyvemben ezért nem követtem a hagyományos sorrendet, ehelyett megpróbáltam egymással lazán összefüggő tanulmányokat írni azokról a témákról, amelyek érdekeltek, amelyekről volt mondanivalóm, és amelyeket döntő jelentőségűek tartottam a probléma újszerű megközelítéséhez; ennek lényege *az antik és a modern politikafilozófiai, a filológiai és a történeti szempontok egyesítése volt*. A tanulmányok mindegyike külön is olvasható, de egymással is szorosan összefüggnek.⁹ Öt alapvető fontosságú kérdéskört tárgyalok bennük: 1. Xenophón politikai filozófiája, „régiek” és „moderne”; 2. lázadás a polisz törvényei ellen, a türannikus szellem újjászületése; 3. egy régi toposz (a bölcs és a türannosz) és a szókratikus dialógus találkozása; 4. a „jó türannosz” utópi-

⁸ A *Válogatott bibliográfiát* lásd a könyv végén.

⁹ A tanulmányok egy része korábban már megjelent, a felsorolást lásd a bibliográfia végén. Ahol feltétlenül szükséges volt, ott változtattam (javítottam) a főszövegen és a jegyzeteken egyaránt.

ája és a türannikus logosz; 5. hatalom és tudás. A fejezetek mindegyike ezen öt témakörhöz tartozik, az úgynevezett *Exkurzusok* pedig a könyv témájának egymással szorosan összefüggő, *szubjektív aspektusait* (dicsőség-, hatalomvágy és „hatalom adta” boldogság, az indulatok és az érdekek harmonizálása) jelenítik meg.

Szeretném még megemlíteni, hogy egy bonyolultabb mondanivalót nem lehet előre kigondolt keretekbe kényszeríteni, mert a probléma írás közben mintegy „maga írja meg önmagát”, kibomlik, és a végeredmény nem mindig az lesz, amit az ember előre eltervezett. Így jártam magam is a *Hierónnal*. Nem egy tanulmányt írtam már róla, amelyben azt kívántam bizonygatni, hogy a dialógusban végül is egy libertárius utópia vázlatát tisztelhetjük. Munkám során azonban a véleményem gyökeresen átalakult: Xenophón türannikus rezsimje nem libertárius utópia, hanem egy annak álcázott, meglehetősen veszélyes rendszer, mert totalitárius jellegét interiorizált manipulációra, az emberek belső motivációira építi. Könyvemben ezt a „jó szándékú” türanniszt szerettem volna leleplezni.

Megjegyzések az idézetek és a rövidítések jelöléséhez

1. A klasszikus szövegek lelőhelyét általában a főszövegben, a vonatkozó szakirodalomét a lábjegyzetben adom meg, ettől azonban indokolt esetben eltérek.
2. A rövidítésekhez általában a *The Oxford Classical Dictionary* (OCD Oxford, 1949, 1970, 1996, 2003, 2011) jelöléseit használom.
3. A mottóknál – a tradíciónak megfelelően – nem adom meg a pontos lelőhelyét és a fordítót sem.